

İSLAM'DA DEVLET İDARESİ*

(THE MUSLIM CONDUCT OF STATE)

-Kitap Tahlili-

HABİBE AKÇAOĞLU**

Muhammet Hamidullah tarafından kaleme alınan bu çalışmanın başlığı “İslam’da Devlet İdaresi” olmakla birlikte içerikte ulusal anlamda devlet idaresi konu edilmemiş, uluslararası hukuku ilgilendiren konular ana temayı oluşturmuştur. Burada ilk dikkatimizi çeken, kitabın içeriğinin kitabın ismine kısmen karşılık gelmesidir. İsim olarak kitabın içeriğine daha uygun bir isim seçilebilirdi.

Tercümesi Hamdi Aktaş tarafından açık ve anlaşılır bir şekilde yapılan kitap kendi alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Yazar, araştırmaları sonucunda Ebu Hanife’den önce sadece uluslararası hukuku konu alan bir kitap yazılmadığını söylemektedir. Önceki medeniyetlerde, batı medeniyeti dahil, siyaset bilimi üzerine eserlerin bulunduğu ancak uluslararası hukuk ile ilgili eserler bulunmadığı ortaya konmuştur. İlgili eserde aşağıda sözü edilen eserlerin konuya ışık tuttuğu ifade edilmektedir. Zeyd b. Ali’ye atfedilen *Kitabü’l-Mecmu*’dan uluslararası hukukla ilgili bölümler içeriyor. İmam Malik’in Muvatta’ından konuyla ilgili bir bölüm vardır. İmam Hanefi’nin özel gayretleriyle İslam hukukunu kanunlaştırmak ve sınıflandırmak için kurduğu “Hukuk Akademisi” vardır. 1973 yılında İslam toplumunun karşı karşıya kaldığı toplumsal ve siyasal meseleler Medine’de düzenlenen konferansta tartışılmıştır. Şeyh Abdülmü’min el-Bağdadi’nin *Muhtar’ul-Kevneyn* ismiyle yayınladığı eserin Urduca çevirisinde *Medeni Konferansı* başlığıyla bu konferanstan bahsedildiği görülmektedir.

Çağdaş yazarlar açısından konuyu ele aldığımızda ise İslam’da uluslararası hukuk konusunu Müslüman yazarlardan önce Avrupalı gayrimüslimlerin ele aldığı görülmektedir. İslam dünyasında tartıştığımız konuların Avrupa merkezli düşünülmesinin yol açtığı bazı sorunlar kitapta tartışılmaktadır. Konuyla ilgili ortaya konulmuş geniş bir kaynak listesi yer almaktadır.

* Beyan Yayınları, 2007

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Günümüz Müslümanları açısından baktığımızda konuyla ilgili 19. yy'da İbrahim Hakkı'nın uluslararası hukuk tarihi yazdığından söz edilmekte ve konuyla ilgili yakınmaları aktarılmaktadır. "Ne var ki, İslam âlimlerinin eserlerinden birçoğu Haçlılar ve Moğollar tarafından imha edilmiş, bir kısmı da kütüphanelerin tozlu raflarında gizli kalmış olmasından dolayı bu konuda bilgi vermek benim gücümü aşmaktadır."¹ Bu bağlamda "İslam'da Devlet İdaresi" isimli söz konusu kitap konusu itibariyle önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

İslam'ın uluslararası hukuk konusunda ve İslam siyasi düşüncesi açısından yukarıda ortaya konulmuş olan bu boşluk Yrd. Doç. Dr. Hızır Murat Köse'nin *İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak* adlı makalesinde sözünü ettiği tarihi ve disiplinler yanılısamayı daha iyi yorumlamamıza yardımcı olmaktadır. Zira kendi siyasi tarihimizi batının yorumuyla okumak üzüntü vericidir.

Değerlendirdiğimiz eser "İslam'da Devlet İdaresi" ismiyle uluslararası hukuku sistematik olarak ortaya koyarken şimdiye kadar sistematik olarak değinilmemiş yeni konuları da özel bir kısım ile almaktadır. Kitabın dördüncü kısmını oluşturan tarafsızlık konusunun daha önceki hukuk kitaplarında özel bölümler ayrılarak incelenmediğini görmekteyiz. Yazar eserde uluslararası hukuk konularını sistematize ederken dağınık malzemeleri ayırarak ve birleştirerek tarafsızlık konusunu ele almaya çalışmıştır.

Eser sekiz kısımdan oluşmaktadır. Her kısım kendi içinde bölümlere ayrılmaktadır. İlk bölüm uluslararası İslam hukukunun mahiyeti, konuları, hedefi, yaptırımı, kaynakları, genel hukuk içinde uluslararası hukukun yeri ve toplumu uluslararasılaştırmada İslam'ın katkısı, İslam'dan önce uluslararası hukukun tarihi, İslami uluslararası hukukun tedvini ve genel uluslararası hukuk tarihinde İslam'ın yeri konularından oluşmaktadır. İkinci kısım ile birlikte İslam'da uluslararası hukuk konuları değerlendirilmeye başlanmış barış konusu işlenmiştir. Bağımsızlık, ülke, hükümlerlik, statü eşitliği konuları yer almıştır. Üçüncü kısımda "Düşmanca İlişkiler" başlığı altında düşmanca ilişkilerin çeşitli türleri, savaşın mahiyeti ve tanımı, meşru savaşlar, düşman şahıslar, irtidat, iç savaşlar ve isyanlar, uluslararası soyguncular ve korsanlar, gayri müslim yabancılarla yapılan savaş, savaş ilanı ve etkileri, düşman kimselerle yapılacak işlemler, yasak hareketler, eman vermek, savaş esirlerine yapılacak işlemler, ilhak edilen topraklarda yaşayan insanlara

1 Müellifi İbrahim Hakkı, *Tarih-u Hukuk-i Beyne'd-Düvel*, s. 37-38, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunlarından, İstanbul, Karabet ve Kasbar matbaası, sene 1302.

verilen seçme hakkı, yapılmasına izin verilen hareketler, casuslar, üniformalar, ateşkes flamaları, düşman malları, İslam ordusunda kadınlar, ölümlere yapılacak muamele, çarpışan taraflar arasında düşmanca olmayan ilişkiler ve savaşın sonu gibi meseleler ortaya konulmuştur. Dördüncü kısımda ise daha önce özel bir başlıkla ya da bölümle yer verilmemiş olan ve yazarın kendi gayretleriyle ortaya koymuş olduğu tarafsızlık konusu işlenmiştir. Komutanlara gönderilen talimatlar ve uyruk konusunu içeren iki tane de ek yer almaktadır. Konular ayrıntılı bir şekilde ilmi kriterlere uygun bir şekilde ele alınmıştır.

Eser birinci kısımda yazarın da ortaya koymuş olduğu ana kaynaklardan faydalanarak konuları ele almıştır (Hamidullah,2007:29). İşlediği konularla ilgili öncelikle Kur'an da geçen ilgili ayetlere, daha sonra peygamber efendimizin hayatından örneklerle, daha sonra da Hulafa-i Raşidin dönemi ve İslam tarihindeki uygulamalarına İslam hukukçularının icma ve kıyaslarına da atıfta bulunarak konuya ışık tutmuştur. Yazar eseri kaleme alırken aynı zamanda hakem kararları sözleşme ve antlaşmalar, resmi talimatlar, başka devletlerle yapılan düzenlemeler, uluslararası kanunlar ve tek taraflı beyanlar, örf ve adetlere de başvurmuştur. Diğer taraftan uluslararası hukukun tarihini incelerken batıda telif edilen çağdaş eserlerden de faydalanmıştır. İslam'ın uluslararası hukuk sistemini ortaya koyarken onunla ilgili en çok eseri veren batının, uluslararası İslam'la ilgili yorumlarının tekrar yorumlanması yolunu açmaktadır.

M. Hamidullah eserde icmanın öneminden söz ederken bu öneme haiz olmasına rağmen onu araştırmak üzere bir müessesenin kurulmamış olması gariptir, der (Hamidullah,2007:36). Bu bağlamda günümüzde icma müessesesi olsaydı bu müessese İslam ülkeleri arasında birliği oluşturur muydu, sorusunu akla getirmektedir. Ya da tersten okumak gerekirse İslam ülkelerinde birlik olsaydı icma müessesesi olur muydu?

Eseri incelerken batının İslam'a dar bakışının aksine İslam'ın tek bir ırka ait milliyetçi bir din olmadığını, kardeşliğe vurgu yaptığını, İslam'ın çağrısının evrensel olduğunu, müsamahalı uluslararası bir İslam hukuku sunduğunu görmekteyiz. Hamidullah'a göre başından beri İslam davetinin sadece belli bir ülkeye tahsis edilmemiş olması, insanlık toplumunu uluslararasılaştırma konusunda o ana kadar yapılmış olanlardan daha ileri bir merhalede (Hamidullah,2007:58). Diğer taraftan Hamidullah hilafetin de insanı uluslararasılaştıran rolü olduğundan söz etmektedir. Burada dikkatimizi çeken husus günümüzde hilafet konusunda peygamber efendimizden sonra

halifenin kim olacağı meselesine binaen halife seçilecek kişinin şahsıyla ilgili çıkan ihtilafların o dönemde kaldığı bunun bu dönemde tartışılmasının pratik bir karşılığının olmadığı düşüncesidir. Söz konusu zatlardan hiçbiri artık hayatta olmadığına göre bu meseleyi kolayca düzenleme hususunda hala bir fırsat mevcuttur. Burada Hamidullah'ın Müslümanların birleşmesinin hala mümkün olacağı ümidi taşıdığını görmekteyiz(Hamidullah,2007:62-63).

Yazarın genel uluslararası hukuk tarihinde İslam'ın yeri başlıklı bölümde ifade ettiği dünyanın her yerinde fiilen geçerli olan uluslararası hukuk, aslında batı Avrupa'da ortaya çıkmış bir hukuktur. Onun tarihinden bahseden yazarlar, adet olduğu üzere Yunan site devletlerinden başlarlar ve bunun arkasından hemen doğrudan doğruya Roma dönemine atlarlar ve sonra oradaki bin senelik zamanı göz ardı ederek şöyle derler: Ortaçağ boyunca, "uluslararası hukuka ne yer ne de ihtiyaç vardı." (Oppenheim,1928:62). Burada Muhammed Hamidullah, uluslararası hukuka doğunun katkısından söz edilmemiş olması ve hatta ortaçağda buna ihtiyacın olmadığı tezi ile hakikaten Roma dönemi ile çağdaş dönem arasındaki uzun zaman dilimini yok sayılmasını ve o döneme damgasını vuran İslam hukukundan hiç söz edilmemesini eleştirmektedir. Batının ortaçağda "hukuka ne yer ne de ihtiyaç vardı" tezi ne kadar gerçekçidir. Roma Hukuku'na Roma döneminde nasıl ihtiyaç vardıysa ya da İslamiyet'in doğuşuyla hukuk İslam'a ters düşmeyen şekilde nasıl İslam öncesi örf ve adetlerden etkilenerek şekillendiyse ortaçağda da hukuka ihtiyaç vardır. Ve bu ihtiyaç şimdi nasıl ki güçlü Avrupa çağdaş hukuku bizim hukukumuzu etkileyerek ortaya çıkmışsa o dönemde de güçlü olan Osmanlı devleti döneminde İslam hukuku batıyı etkileyerek ortaya konulmuş olabilir.

Kitapta dikkatimizi çeken önemli bir husus da Muhammed Hamidullah'ın, çağdaş uluslararası hukuk sisteminin aslında Roma hukuk sistemiyle uyumlu olmadığını ileri sürmesidir. Çağdaş uluslararası hukuk sistemi, savaşan bir devletin, sulh zamanında dost bir devletin sahip olduğu gibi haklara sahip olduğunu, savaş bazı hakları azaltsa da bağımsız bir devletin bir çok hakkının, taraflar birbiriyle savaş halinde olsa bile, dokunulmaz olduğunu kabul eder (Hamidullah,2007:58). Diğer taraftan Roma Savaş Hukuku, savaşçıya hiçbir hak tanımayan ve Romalı olmayan düşmanlara keyfi davranan yapısı ile hemen hemen aynı kaldı(Hamidullah,2007:89). Burada Muhammed Hamidullah çağdaş uluslararası hukuk sistemi ile üzerine oturtulan Roma Savaş Hukuku arasındaki bu değişikliği sorgulamaktadır. Ve Hıristiyanlığın savaş hukuku konusunda Hz. İsa'nın sevgi öğretisinin uluslararası

hukukun gelişimine pek uygun düşmediğini ileri sürmektedir. Muhammed Hamidullah'ın Hristiyanlığın, savaş hukuku konusundaki yazdıkları Rousseau'nun, tarihteki dinleri sınıflandırırken yurttaşın dini, insanın dini ve rahibin dini ayrımını aklımıza getirmektedir. Rousseau da Hristiyanlığa yani İncil Hristiyanlığına tekabül eden 'insanın dini'nde söz konusu olan ise ters yönde aşırıdır. Gerçekte o "yüce Tanrı'ya arz edilen bütünüyle deruni kulluk ve ezeli ahlaki görevlerle mukayyettir." Rousseau onda Tanrı'ya gerçek kulluğu görür ve onu doğal ilahi hukuk olarak adlandırır ki bu formül hiç de talihli değildir. Bütünüyle öteki dünyaya yöneldiğinden, bu dinin toplumla ve devletle hiçbir bağı yoktur, dahası böyle bir şeyi istemez de (Oppenheim,1928). Bu bağlamda Muhammed Hamidullah Roma Hukuku ile Avrupa'nın çağdaş hukuk sisteminin arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekerken aslında çağdaş hukuk sisteminin oluşumunda İslam'ın rolü olduğunu ve bunu İslam'a borçlu olduğunu ifade etmektedir (Hamidullah,2007:93,94).

İlgili eserle alakalı ortaya koymadan geçemeyeceğimiz diğer bir husus da gerek Kur'an'ın gerekse Peygamber efendimizin kendisinden sonra idareci seçiminde hangi yolun izleneceği konusunda sessiz kalması konusunda Muhammed Hamidullah'ın yorumudur. Muhammed Hamidullah Hukuk doğrudan doğruya Allah'ın emirlerinden ortaya çıkmıştır. Ancak, kıyas ve daha başka usullerle ilahi emirleri tefsir ve izah etmek suretiyle Müslümanların gereksinim duydukları tüm ihtiyaçlarını karşılama gücü insana bırakılmıştır. Bu suretle iki yönlü ihtiyaç karşılanmış oldu: biri, dini emre uyacakları beklenen kimselerin kalplerine huşu ilham etmek için kutsiyet ihtiyacı, diğeri, zaman ve şartların ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılamak üzere bu "hukukun gelişme elastikiyeti ve kabiliyetidir." (Hamidullah,2007: 15) derken gerek Kur'an'ın gerekse peygamber efendimizin kendisinden sonra idareci seçiminde hangi yolun izleneceği konusunda sessiz kalmasının da zaman ve şartların ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılamak için olduğunu düşünebilir miyiz?

Batının İslam'ı kılıç dini olarak görmesinin aksine Muhammed Hamidullah uluslararası İslam hukukunun barış ve esenlik dinine referans olduğunu, akla uygun bir şekilde İslami dayanaklarla ortaya koymuştur. uluslararası İslam hukukunun Müslümanlara göre değil de Müslüman olmayanlara göre düzenlendiğini ileri süren Muhammed Hamidullah, Uluslararası İslam hukukunu ele alırken İslam'ın aslında hoşgörü dini olduğu, şartlar gerektirmedikçe savaşa onay vermediği, savaşın da belli hukukunun olduğu ifade ederken diğer tarafta hayır ve iyilikte Müslüman olmayanlarla işbirliği

yapılmasının Allah'ın emri olduğunu Kur'andan referans göstererek ortaya koymaktadır (Hamidullah, 2007: 26).

Kaynakça

HAMİDULLAH, Muhammet (2007). İslam'da Devlet İdaresi İstanbul: Beyan Yayınları

OPPENHEİM Lassa Francis (1928). International Law Londra: Longmans, Green and Company.

MAURİCE, Barbier (1999). Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset, İstanbul: Kaknüs Yayınları.